

*До спеціалізованої вченої ради
ДФ 38.081.2023
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова*

**ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
кандидата юридичних наук, доцента
Мануїлової Катерини Вікторівни
на дисертацію Садової Тетяни Сергіївни
«Воєнні злочини проти довкілля
за міжнародним кримінальним правом»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Захист навколишнього середовища з кожним роком стає усе більш очевидною необхідністю та колективним інтересом людства. Проте, у той час як держави усе частіше укладають угоди щодо охорони довкілля та боротьби із зміною клімату у мирний час, навколишнє середовище продовжує зазнавати значної шкоди під час збройних конфліктів, кількість яких продовжує зростати. Як продемонструвало дослідження, наявних правових механізмів захисту довкілля у воєнний час недостатньо, аби зупинити воюючі держави від завдання значної шкоди довкіллю, яку вони, як правило, виправдовують військовою необхідністю. Російське вторгнення в Україну 2022 р. продемонструвало, наскільки руйнівним для довкілля можуть бути військові дії, які у випадку української території призвели до руйнування та деградації сухопутного та морського просторів, забруднення повітря, знищення заповідників тощо.

У цьому зв'язку виникає питання щодо того, як саме міжнародне право може завадити таким діям держав. Як здається, відповідні механізми мають бути

розроблені у рамках міжнародного права навколишнього середовища, міжнародного гуманітарного права та, звісно, міжнародного кримінального права, адже саме останнє передбачає відповідальність за вчинення міжнародних воєнних злочинів, до яких наразі відносяться також і воєнні злочини проти довкілля. Саме утворення міжнародно-правових норм, які б гарантували ефективне притягнення до відповідальності за вчинення міжнародних воєнних злочинів проти довкілля могло б виступити одним із засобів превенції відповідних порушень, адже наразі норми ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що передбачають можливість притягнення до відповідальності за завдання шкоди навколишньому природньому середовищу, є майже практично незастосованими. Причиною цього, як здається, і у цьому ми погоджуємося із здобувачкою, є занадто великі вимоги до кваліфікації шкоди та можливість її виправдання військовою необхідністю. Аби виправити ситуацію необхідне вдосконалення зазначених положень Римського статуту, пропозиції щодо чого висунуті у дослідженні, що, на нашу думку, робить його надзвичайно актуальним.

Зважаючи на те, що Україна визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, та на необхідність притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів проти довкілля також за національним кримінальним правом, поряд із вдосконаленням норм Римського статуту синхронно має відбуватися також модифікація норм Кримінального кодексу України, що дозволить цим двом механізмам працювати більш узгоджено та ефективно. У цьому зв'язку, запропонований у дисертації проект змін до Кримінального кодексу України заслуговує на увагу як законодавчого, так і правозастосовних органів України. На наш погляд, запропоноване до захисту дослідження є цікавим як з теоретичної, так і з практичної точок зору, та може послугувати покращенню правового забезпечення більш ефективного переслідування за вчинення воєнних злочинів проти довкілля.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження та пропозиції, представлені у дисертації, можуть використовуватися у науково-дослідній сфері, а саме для дослідження і вдосконалення положень щодо притягнення до відповідальності за вчинення міжнародних воєнних злочинів проти довілля; у правотворчій сфері – у процесі подальшого вдосконалення норм міжнародного та національного кримінального права щодо міжнародних воєнних злочинів проти довілля; у правозастосовній практиці – для формування одноманітної судової практики застосування положення щодо міжнародних воєнних злочинів проти довілля як в міжнародних, так і в національних судових установах та інших правоохоронних органах (Акт «про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи у процес підготовки працівників Військової прокуратури Одеського гарнізону» від 09.08.2022; Акт «про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи у процес підготовки працівників відділення поліції № 3 Одеського районного управління поліції № 1 Головного управління Національної поліції в Одеській області» від 15.11.2022).

Ступінь обґрунтованості і достовірності наукових положень та висновків дослідження. Дисертаційне дослідження Т. С. Садової є оригінальним науковим дослідженням, присвяченим вирішенню актуальних проблем міжнародно-правового регулювання, що є важливим як в теоретичному, так і практичному сенсі. Робота містить науково обґрунтовані результати, що вирішують завдання аналізу проблем правової кваліфікації воєнних злочинів проти довілля за міжнародним кримінальним правом та притягнення до відповідальності за їх вчинення.

Структура дисертації складається із вступу, трьох розділів, що об'єднують дев'ять підрозділів, висновку, списку використаних джерел (налічує 261 найменування) та трьох додатків. Такий підхід до послідовності проведення дослідження є вірним та логічним, що надав авторці можливість послідовно, повно та обґрунтовано розкрити тему дослідження та досягти мети його проведення.

Враховуючи проведений критичний аналіз значного обсягу наукової літератури, міжнародних та національних нормативних актів та доречне застосування комплексу наукових методів і прийомів наукового пізнання, а також ефективну апробацію отриманих результатів, доходимо висновку про те, що висновки і рекомендації, а також інші наукові положення, запропоновані до захисту у дисертації, є теоретично обґрунтованими і достовірними. Описані вище фактори дали можливість здобувачці провести системний та комплексний аналіз міжнародно-правового регулювання притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів проти довілля за міжнародним кримінальним правом, а також запропонувати шляхи вдосконалення їх правової кваліфікації у роботі Міжнародного кримінального суду.

Основні результати та висновки дисертації відображено у 14 наукових публікаціях, у тому числі в 5 наукових статтях, опублікованих у наукових фахових періодичних виданнях України з юридичних наук, а також в тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях, які також були опубліковані у збірках за матеріалами конференцій. Посилання на публікації досліджень за темою дисертації є достовірними.

Наукова новизна та оригінальність отриманих результатів. Авторкою обґрунтовано необхідність у зменшенні порогу відповідальності за міжнародні злочини проти довілля в межах міжнародного збройного конфлікту шляхом заміни кумулятивного переліку ознак шкоди довіллю на альтернативний та видалення ознаки невідповідності завданої шкоди отриманій військовій перевазі (с. 24). Такий підхід виглядає цілком доречним, адже встановити наявність зазначених вище характеристик у їхній сукупності у складі злочинного нападу на навколишнє середовище у контексті збройного конфлікту є майже неможливим, що заважає притягненню до відповідальності за його вчинення.

Дуже доречним є також висновок авторки про те, що існує необхідність у поширенні відповідальності за вчинення міжнародних злочинів проти довілля також на неміжнародні збройні конфлікти та, як наслідок, у доповненні частини

ст. 8(2)(e) Римського статуту пунктом (xvi), який би визначав такий напад як воєнний злочин у ході збройного конфлікту неміжнародного характеру (с. 24). Така пропозиція у цілому відповідає тенденції поступового розширення правового регулювання порядку ведення збройних конфліктів неміжнародного характеру у нормах міжнародного гуманітарного права та, як наслідок, їх поступової гуманізації.

Як наслідок проведеного аналізу та наведених вище пропозицій, ми погоджуємося із авторкою у тому, що визначальними ознаками міжнародних воєнних злочинів проти довілля є те, що вони порушують норми міжнародного гуманітарного права та здійснюються під час збройного конфлікту. Важливим є також те, що шкода, нанесена довіллю, повинна бути масштабною, довготривалою або серйозною та вчинення злочину не може виправдовуватися потенційно можливою воєнною перевагою.

Доцільними з практичної точки зору є рекомендації дисертантки щодо конкретного визначення характеристик шкоди довіллю під час збройного конфлікту, можливість нанесення якої може розглядатися як елемент об'єктивної сторони міжнародних воєнних злочинів проти довілля, у міжнародних актах, зокрема, у «Елементах злочинів» Міжнародного кримінального суду, аби уникнути подальшої невизначеності щодо їх тлумаченням та, як наслідок, неможливості притягнення до відповідальності за їх вчинення (с. 226-227, Додаток 2В).

Цінними у теоретичній площині є положення дисертації щодо класифікації міжнародних воєнних злочинів, яка є важливою для їх правової кваліфікації та яку можливо проводити за різними критеріями, як-то: об'єкт, елементи об'єктивної сторони, суб'єкт, елементи суб'єктивної сторони. Це, з одного боку, є корисним для більш структурованого аналізу відповідних категорій у наукових працях з проблематики міжнародного кримінального права. З іншого боку, правильна класифікація злочинів важлива для їх коректної правової кваліфікації та, як наслідок, притягнення до відповідальності у практичному вимірі.

У цілому дисертантка успішно виконала поставлені у роботі завдання та досягла мети дослідження. Запропоновані положення і рекомендації є слушними та такими, що заслуговують на увагу. Їм притаманні елементи наукової новизни. На нашу думку, висновки є науково обґрунтованими і достовірними. Перевагою дисертації є комплексність запропонованих змін, які охоплюють не тільки положення ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, але й «Елементи злочинів» та ст. 438 Кримінального кодексу України, що дозволяє очікувати на підвищення синергії у їх застосуванні.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Визнаючи позитивні наукові результати, яких Садова Тетяна Сергіївна досягла у дослідженні, вважаємо за потрібне зазначити деякі дискусійні положення та зауваження до поданої кваліфікаційної роботи, які, на погляд опонента, потребують уточнення.

1. У роботі дисертантка пропонує надати конкретне визначення шкоди довкіллю як елемента об'єктивної сторони міжнародних воєнних злочинів проти довкілля та закріпити його у «Елементах злочинів» Міжнародного кримінального суду. До видів шкоди вона пропонує віднести такі елементи, як: а) руйнування або деградацію водного середовища, його флори та фауни; б) руйнування або деградацію суходутного середовища, його флори та фауни; с) забруднення атмосфери; d) забруднення космосу; е) деструктивну зміну клімату тощо. У той самий час у роботі, зокрема, на (с. 143, 159) вона зазначає також шкоду для екосистем у цілому. У цьому зв'язку виникає питання про необхідність захисту не тільки окремих елементів довкілля, але й екосистем у цілому.

2. Авторка приділила багато уваги питанням розмежування міжнародних воєнних злочинів проти довкілля та відповідних транснаціональних злочинів. Зокрема, на (с. 181-182) вона робить висновки щодо їхніх відмінностей за об'єктом та деякими іншими ознаками. Крім того, на (с. 42-43) вона детально описує характеристики транснаціональних злочинів як категорії, відмінної від міжнародних злочинів, підкреслюючи, що судовий розгляд справ стосовно міжнародних злочинів здійснюється національними судами та міжнародними

судовими установами, а розгляд справ стосовно транснаціональних злочинів реалізується виключно національними судовими установами. Хотілося б дізнатися, чи означає це, що розвитком правового регулювання притягнення до відповідальності за вчинення цих злочинів має займатися виключно національний законодавець, або ж міжнародна спільнота також має долучитися до цих процесів?

3. На (с. 136) авторка наголошує на тому, що П'ята Женевська конвенція, пропозицію щодо укладення якої вона висуває, має містити положення щодо захисту довкілля саме під час збройного конфлікту будь-якого з видів, як міжнародного, так і неміжнародного характеру, але не включати в себе положення щодо захисту довкілля до збройного конфлікту чи після нього, оскільки такі норми виходили б за межі міжнародного гуманітарного права. На наш погляд, останнє твердження потребує додаткових пояснень.

4. У розділі 3 роботи, надаючи пропозиції щодо потенційного змісту П'ятої Женевської конвенції щодо захисту довкілля під час збройного конфлікту, здобувачка наголошує на необхідності закріплення у ній вимоги щодо належної обачності з боку господарських товариств. Зокрема, вона відмічає, що державам необхідно вживати належних заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб господарські товариства, що здійснюють діяльність на їх території, виявляли належну обачність щодо захисту довкілля (с. 139). Чи вважає авторка, що конвенція має передбачати відповідальність держав за недотримання приватними компаніями вимог належної обачності у власній діяльності щодо захисту довкілля в умовах збройного конфлікту?

5. У зв'язку із попереднім зауваженням корисним для повноти дослідження було б дізнатись позицію авторки щодо необхідності та можливості розширення персональної юрисдикції Міжнародного кримінального суду також на юридичні особи, дискусія щодо цього точиться у науці міжнародного права протягом останніх років.

Разом з тим висловлені зауваження та питання, насамперед, мають рекомендаційний та уточнюючий характер та істотно не впливають на високу

загальну позитивну оцінку дисертації Тетяни Сергіївни Садової, яке є зразком змістовного, ретельного та ґрунтовно проведеного дослідження.

Загальний висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Дисертаційна робота виконана на достатньо високому теоретичному рівні, не викликає сумніву наукова новизна одержаних результатів та їх практичне значення. Сформульовані авторкою висновки отримали необхідну аргументацію та є методологічно обґрунтованими. Робота є завершеною самостійною науковою працею, в якій відсутні ознаки порушення академічної доброчесності. Оформлення роботи загалом відповідає встановленим вимогам.

З урахуванням наведених аргументів, можна дійти висновку, що дисертаційна робота Садової Тетяни Сергіївни на тему «Воєнні злочини проти довкілля за міжнародним кримінальним правом» відповідає спеціальності 081 «Право» та відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка – Садова Тетяна Сергіївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету
«Одеська юридична академія»**

Катерина МАНУЇЛОВА

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ

МОН України
Національний університет
«Одеська юридична академія»
Чачальник відділу кадрів

Куртева О.О.
202__р.